

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 5-6
1987-1988

İstanbul, 1993

BÜGÜNKÜ TÜRKİYE'DE DİN ve DEVLET MÜNÂSEBETLERİ(*)

Prof. Dr. Hulusi Yavuz

Bugünkü Türkiye'de İslâm Dini ve Devlet, birbirine biraz dargındır. Ülkenin 55 milyonu geçen halkının, % 99'u Müslüman olmasına rağmen, gayr-i müslimler daha çok dîni hürriyete sahip bulunmaktadır. Bir râhibin kıyafetine müdâhele eden olmaz, fakat üniversitede okuyan bir Müslüman kız talebenin veya mestûre bir memurenin kıyâfetine müdâhale olabilir. Avrupa veya Amerika'da dîni tahsil yaptıran müesseselerin ihtiyâca göre artan sayısından oralarda hiç rahatsızlık duyan olmaz, fakat burada olabilir. Bu yüzden, halkın kendi imkânları ile açtıkları Kur'ân Kursları ve İmam-Hatib Liseleri'nin sayılarının artması karşısında zaman zaman rahatsızlık duyanların bulunduğunu görmek mümkündür. Gerçi Devlet, kendi hesabına, din ve vicdan hürriyetini kısıtlayan Cezâ Kânûnu'ndaki 163. maddeyi kaldırmış ve üniversite talebelerinin kendi inançları icabı olarak İslâmî kıyâfetle dolaşmalarına ve derslere girmelerine mâni olan kânunu değiştirmiştir. Fakat buna rağmen tatbikâtda sıkıntılar vardır. Bunun sebebi, hatâli ve ilmî olmayan bir lâiklik anlayışdır.

Bugün Türkiye'de Devlet lâik, halk ise Müslümandır. Halkı Müslüman olan bir memleketin Devleti'nin de Müslüman olması lâzım gelmez mi diye su'âl olunabilir. Bu durum, Devlet'i idâre edenlerin, Devlet'i Batılılaştırmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. O itibarla bugünkü Türkiye'de din ve Devlet münâsebetlerini izâh edebilmek için kısa bir târihî giriş yapmak lüzûmu vardır.

Türkiye Cumhûriyeti Devleti, Müslüman Osmanlı Devleti'nin vârisidir.¹ Bilin-

* Bu yazı, 7 Ekim 1991 tarihinde, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi konferans salonunda, Alman papaz mektebi talebe ve hocalarıyla beraber yapılan seminerde okunan İngilizce tebliğin genişletilmiş şeklidir.

1 TBMM'nin 30 Teşrîn-i evvel 1338 (30 Ekim 1922) tarih ve 307 sayılı Hey'et-i 'Umûmiyye Karârı (metin için bk: *Düstûr*, 3. tertib, cild: 3, Ankara 1338, s. 149; Kemal Anbumu, Millî

diği üzere Osmanlı Devleti, Birinci Cihân Harbi'nde Müttefikleri'n yani Almanya'nın tarafını tutmuş ve onun safında harbe girmişti. Ancak Müttefikler ve Almanya mağlûb olunca, Osmanlı Türkiyesi de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesini imzalamak mecbûriyetinde kalmıştı. Mütârekeyi imzâlattıran İtilâf Devletleri ise, mütâreke şartlarını bahâne ederek İstanbul ve Anadolu'yu işgâl etmeye başlamışlardı. Ancak halk, işgâle karşı topyekûn mücâdele etmiş ve zaferi kazanarak vatanı düşmandan temizlemişti. Bizim târihimizde bu mücâdeleye "Millî Mücâdele", "İstiklâl Harbi" ve "Kurtuluş Savaşı" gibi isimler verilmiştir; ve bu 1918'de Mondros Mütârekesi ile başlayıp 11 Ekim 1922 târihli Mudanya Mütârekesi ile sona ermiştir. Hemen belirtelim; bu hâdiselerin kronolojisini yazan ilk defa Alman Profesör Gotthard Jaschke (1894-1984) olmuştur. (*) Onun bu kitabı ile, Türkiye'deki reformlara ve İslâmî gelişmelere dâir olan diğer eserleri, Batı'da, başta gelen kaynaklardan biri olmuştur. (**)

Millî Mücâdele'nin kahramanlarından ve sonraki reformların en önde gelen uygulayıcılarından olan İsmet Paşa (1884-1973), neşrettiği hâtıralarında, Millî Mücâdele'nin bilhassa iki âmil sâyesinde zafere ulaştığını ehemmiyetle kayd eder. Ona göre bu iki âmil, "Hıyânet-i Vatanîyye Kânûnu" ile "İstiklâl Mahkemeleri"dir.² Bu mahkeme, vatan hâinlerinin muhâkeme edilip cezâlandırıldığı mahkemedir. (***) Peki, "vatan hâini" kimdir o zaman?. Mezkûr kânûn onun da ta'rifini yapıyor. İsmet Paşa, kânûnun bu kısmını aynen kitabına almıştır. Kânûna göre vatan hâini; Hilâfet Makâmı'nı, Osmanlı saltanatını ve vatan topraklarını düşman elinden kurtarmak için açılan TBMM'ne fiilen, söz ve yazı ile karşı çıkan, isyân eden kimse demektir ve cezâsı idamdır. Bunun mânâsı kısaca şudur: İslâm Devlet Teşkilâtı'ndan ibâret olan

Mücâdele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar: Esbâb-ı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle, I, Ankara 1957, s. 311).

- * Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya kadar, 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922*, Ankara 1970.
- ** Aynı kitabın 2. cildi daha sonra yayımlanmıştır: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, II: Mudanya Mütârekesinden 1923 sonuna kadar*, Ankara 1973. Aynı müellifin Türkçeye tercüme edilmiş eserleri arasında *Yeni Türkiye'de İslâmlık* (terc. Hayrullah Örs, Bilgi yayınevi, Ankara 1972) de vardır ve şu başlık altında bazı makâlelerinin de ihtivâ eder: "Osmanlı Hilâfeti", "Orta okullarda Din Öğretimi", "İslâm'ın Günümüz Türkiye'sindeki Durumu", "Türkiye'de Din Adamları Problemi", "İslâmcılarla Atatürkçüler arasında Mücâdele", "Türkiye'de Din Adamlarının Yetiştirilmeleri üzerine", "Ayasofya'da Yeniden Âyin mi?" (s. 115-156), ki bunlar batının Türkiye'deki İslâmî inkişâfı ve Din-Devlet münâsebetlerini nasıl yakından ta'kib ettiklerini gösterir
- 2 Krş. İsmet İnönü, *Hatıralar, I. Kitap*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Olgaç Basımevi, Ankara 1985, s. 346.
- *** 4 Zilhicce 1340/31 Temmuz 1338 [1922] târihli İstiklâl Mahkemeleri Kânunu metni için bk.: Edip kemal, *Kanunlarımız*, I, s. 18-21, 3. maddesi 29 Nisan 1336 târihli Hıyânet-i Vatanîyye Kânunu'nun muhtevî olduğu cezaları vermeye âmirdir.

Hilâfet Makâmını muhâfazayı kendine gâye edinip yeni Devlet, İslâm'ın ve müesseselerinin muhâfızı ve müdâfiidir. (*) Fakat bu siyâset, Millî Mücâdele zaferle neticelendikten sonra sür'atle değişmeye başladı. (**) Daha evvel, Halife'ye karşı gelen kimse "vatan hâini" sayılırken, şimdi Halife'yi müdâfaa eden ve Devleti dîni esaslar üzerine bina etmeye çalışan kimse "vatan hâini" kabul edilir oldu.³ Dahası: İsmet Paşa ve 120 arkadaşının verdiği kânûn teklifi ile, 1928 senesinde Anayasa'dan, "Devlet'in dîni, Dîn-i İslâm'dır"; meb'ûsların "vallâhi" diyerek İslâmî şekilde yemin etmeleri; "Ahkâm-ı Şîr'iyyenin tenfizi" ya'nî İslâm Hukûku'nun tatbîki gibi maddeler de kaldırıldı. 1937 senesinde, Cumhûriyet Halk Fırkası (Partisi)'nin, aralarında lâiklik de bulunan altı umdesi Anayasaya dâhil edildi. O günden beri Türkiye Devleti lâikdir.⁴

Fakat kânûnlarda lâikliğin ta'rifî yapılmamış, ne olduğu ve ne olmadığı anlatılmamıştır. Lâikliğe muhâlefet suçları, Cezâ Kânûnu'nun 163. maddesi ile

* İbnü eserinde, Hiyânet-i Vataniye Kânûnu başlığı altında şöyle demektedir: "Hiyânet-i Vataniye Kânûnu" ve "İstiklâl Mahkemeleri" Milli Mücâdele'nin kazanılmasında rol oynayan iki mühim unsurdur. Bu kânûnun suç ve cezâyı tesbit eden ilk üç maddesi aynen şöyledir: Madde 1- Makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet ve Saltanat'ı ve memâlik-i şahâneyi yed-i ecânîbden tahlîs ve ta'arruzâtı defî' maksadına ma'tûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşru'iyetine isyânî mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhâlefet veya ifsâdâtta bulunan kesân hâin-i vatân 'addolunur. Madde 2- Bilfil hiyânet-i vataniyyede bulunanlar salben idam olunur..." (s. 346.) İsmet Paşa'nın bu eseri, sağlığında, aynı editör tarafından 1969 neşr edilmiş olanın, ilâveli 2. baskısı olmasına rağmen, üzerine "1. basım" yazılmıştır. Gerçekten, ilk baskıda, Milli Mücâdele bahsî ve yukarıya kısmen iktibas ettiğimiz "Ek: 6" yoktur. Bu 2 numaralı ve 30 Receb 1338/29 Nisan 1336 [1920] târihli ve 14 maddelik Hiyânet-i Vataniye Kânûnu metni için bk.: TBMM, Kavânin Mecmu'ası, c. I, Ankara 1337/1339 [1921], s. 1; Karakoç Serkiz, TC Sicill-i Kavânini, c. I, 1-3.

** Millî Mücâdele zaferle bittikten sonra Hiyânet-i Vataniye Kânûnu evvela 334 sayılı ve 28 Şaban 1341/15 Nisan 1339 [1923] târihli kanunla iki defa değiştirildi. Birinci değişikliğe göre vatan hâini, saltanatı ilga eden Karar hilâfına ve TBMM'nin meşru'iyetine isyânî mutazammın olarak kasden hareket ve neşriyatta bulunan kimse; ikinci değişikliğe göre de, dîni maksadlı cemiyet kurup devletin şeklini değiştirmek isteyen kimsedir diye tarfi edilmiştir (metin aslı için bk.: K. Serkiz ağı I, 176, 631; Edip Kemal, Kanunlarımız, I, 21-23; Kemal Arıburnu, Millî Mücâdele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar, I, Ankara 1957, s. 172-174. Hiyânet-i Vataniye Kanunu, 3713 sayılı ve 12.4.1991 târihli Terörle Mücadele Kanunu'nun 23 maddesi a fıkrası ile kaldırıldı.

3 Bk: 556 sayılı ve 1 Şabân 1342/25 Şubat 1341 (8 Mart 1924) târihli kânun (metin: Karakoç Serkiz, Türkiye Cumhuriyeti Sicill-i Kavânini, I, İstanbul 1926, s. 631; K. Arıburnu, Millî Mücâdele ve İnkılaplarla İlgili Kânunlar., s. 172-174).

4 1928 ve 1937'deki Anayasa ta'dilâtı için bk.: TBMM, T.C. Kavânin Mecmu'ası, Ankara 1340/1924, s. 367-372, Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu (Anayasa)'nun metnini veriyor; K. Arıburnu, Millî Mücâdele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar, s. 38-99, 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu'nun metni ile beraber, ta'dilât tekliflerini, za'bitarını ve Meclis müzakerelerini ihtivâ ediyor; Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze, İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, ta'dil edilen maddelerin evvelki ve sonraki şekillerini tebâruz ettirmekte bütün Anayasa metinlerini vermektedir.

cezâlandırılır olmuştur. 163. madde; lâikliğe aykırı olarak, Devlet'in sosyal, ekonomik, siyâsî ve hukûkî temel nizâmını kısmen de olsa dînî esas ve inançlara uydurmak maksadıyla cemiyet tesis ve idâre eden kimse sekiz seneden önce seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır diyordu.⁵ Bu yüzden, gayr-i müslimler değil ammâ, Müslümanlar Türkiye'de çok sıkıntı çekmiştir. 163. madde, nihâyet, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da büyük gayretiyle geçen Nisan ayında yürürlükten kaldırılmıştır.⁶ Türkiye'de en mühim gelişme budur.

Lâiklik bize Batı'dan geldiği halde, o bizde Batı'daki gibi anlaşılmamakta veya anlaşılmak istenmemektedir. Bugün devlet ricâli lâiklikden söz edecekleri zaman, konuşmalarına "lâiklik dinsizlik demek değildir" diye başlıyorlar. Halbuki başlangıçta lâiklik dinsizlik olarak anlaşılmış ve öyle tatbîk edilmiştir. Nitekim, 1934'de TBMM'de kıyâfet kânûnu çıkarılırken zamânın Dâhiliye Vekili ve sonradan Başvekîl olan Şükrü Kaya (1884-1959) şöyle diyordu:

"Lâik olmak demek, devlet işlerinde ve ulus işlerinde dînî tedrisâtı kaldırmak demektir. Biz Cumhûriyet'in kurulduğu günden beri buna dâir ehemmiyetli kânûnlar yaptık, kararlar verdik. Hilâfet'in ilgâsı, mahkemelerin birleştirilmesi, şer'iyeye mahkemelerinin kaldırılması, tevhîd-i tedrisât, medreselerin kaldırılması, tarîkatların ilgâsı, kânûn-u medenî ve buna müteferri birçok kânunlarımız vardır..."⁷

Devleti idâre edenlerin böyle bir din anlayışı sebebiyle 1930-31 ders yılından itibaren 1949-50 senesine kadar mekteplerde resmen, hemen hiçbir şekilde din dersi okutulmamıştır. Halkın tazyîki üzerine, nihâyet 1949'da ilk mekteplere ihtiyârî olarak din dersleri kondu. Yine aynı tarihte (15 Ocak) Devlet, bugünkü İmam-Hatip Liselerini on aylık bir kurs hâlinde başlatmak mecbûriyetinde kaldı. Kezâ 1956'da Orta mekteplere 1967'de de liselere ihtiyârî olarak din dersleri kondu. Lâikliğe zararı olmasın diye bu dersler mecbûrî yapılmadı. 1960'dan sonra Almanya, Türk işçilerini kabul etmeye başladı. Alman yetkililer, orada mektebe giden Türk çocuklarının Türk kültür derslerinin yanında din dersi de almaları husûsunda Türk hükûmetinin yardımını istediler; din dersi öğretmeni göndermesini talep ettiler. Ankara'nın cevâbı: "Biz lâikiz, din işlerine karışmayız" oldu. Ankara'ya kadar gelmiş olan

5 Muhtar Çağlayan, *Türk Cezâ Kânûnu Şerhi*, s. 301, 365,-163. maddenin son değişik meynini, gerekçesini ve ilgili mevzu'âta beraber dünyadaki benzerlerinin sürelerini veriyor.

6 163. maddeyi kaldıran kânûn, 3713 sayılı ve 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kânûnu'nun geçici 23. maddesinin c fıkrasıdır (metin: *Resmî Gazete*, sayı: 20840, tarih: 12 Nisan 1991). Bu kanûnun ne getirip ne götürdüğü husûsunda matbu'âta birçok yazı ve makâle intişâr etmiştir. Bunlardan sadece ikisini işâret etmekle iktifâ ediyoruz: Süleyman Duman, "Terörle Mücadele Kânûnu ve Düşündürdükleri", *Diyanet Aylık Dergi*, 7 (Temmuz 1991), s. 26-27; Ömer Türk, "Terörle Mücadele Kanunu Açısından Düşünce ve Kanaat Hürriyeti", *Zaman* gazetesi, (17 Ekim 1991).

7 TBMM, *Zabıt Cerîdesi*, devre: 4, cild: 25, s. 75.

Alman yetkililer ise buna, "ama, dinsiz gençlik anarşist olur" karşılığını vermişlerdi.⁸

Nihâyet Türk Hükûmeti, çok acı tecrübelerden ve 1980 öncesinde yaşadığı kanlı anarşik günlerden sonra yeni 1982 Anayasası'na ilk ve orta öğretimde din derslerinin mecbûren okutulması şartını koydu. Eski Millî Eğitim Bakanlarından Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu (1904-1989)'nun ifâdesiyle, böylece Devlet, açıkca belirtmemekle berâber eski hatâlarını tashih etmeye başlamış oluyordu.

Görülüyor ki, Türkiye'de din ve devlet münâsebetlerindeki dalgalanmalar, lâikliğin, Batı'dan geldiği halde Batı'daki gibi anlaşılması ve tatbik edilmemesinden ileri gelmektedir. 1972 senesinde Manchester'de lisan okulunda bir gün İngiliz hoca, İngiliz müesseselerinin bâriz vasıfları nelerdir diye sınıfa bir soru sordu. Bu satırların yazarı hemen, sizin devletiniz lâik değildir dedi. Anlamadı. İzah ettik. O zaman dedi ki, sadece İngiltere değil, Avrupa devletlerinin çoğu da bizim gibidir. Yani lâik değildir. Meselâ Almanya'da bir Hıristiyan Demokrat Parti vardır ki, iktidâra Hıristiyanlığı uygulamak için gelmek ister dedi. O zaman düşündük ki, bizim memleketde lâiklikten devlet adamları dinsizliği kastediyorlardı. Devlet ricâli, yeni yeni, lâiklik dinsizlik demek değildir diye söze başlar duruma gelmiş olsalar bile bugün iktidar ve muhâlefet partileri arasında hâlâ bu kanaatte olanlar vardır. Halk ile devlet ricâli arasındaki zihniyet farkı, 1839'da Tanzimat'ın ilân edilmesiyle başladı. O zaman devlet bütün müesseseleriyle Batılılaşmaya yönelmişti. Bizim devlet ricâline nasihat eden, Batı'nın Hıristiyan kânunlarını almak sizin neyinize, siz Müslüman olarak kalın diyen Alman devlet adamları vardı. Halka rağmen Batılılaşma, Cumhûriyet devrinde iyice sür'atlendi. Prof. Dr. T. Banguoğlu, 1932'de Almanya'da doktora talebesi iken, meşhur şarkıyâtçı Carl Brokelmann (ö. 1956) kendisine: "sizin çok zengin bir kültür ve medeniyetiniz ve çok şanlı bir tarihiniz vardır. Ne diye Batılılaşıyor ve müessese ve kültürünüzü değiştiriyorsunuz." diyerek bir muâheze edışı vardır ki, bir buçuk asırdır devam eden taklitçiliğimizin ma'nidâr bir tenkîdidir.⁹

Netice olarak Türkiye'de Devlet lâikdir ve lâikliğin tarifi yapılmamıştır. 55 milyonun kendine göre bir lâiklik anlayışı vardır. Buna rağmen halk Müslümandır; din ve vicdan hürriyeti vardır. Devlet eliyle din tahsili yaptırılmaktadır; bizim müessesemiz bunun en canlı misâlidir. Ve bu müesseseler, 1980 öncesindeki anarşi günleri göstermiştir ki, Devletin en sâdik dostu ve müdâfiidirler. 163. maddeyi kaldırmak, kız talebelerin İslâmî kıyâfetle üniversitelere gelmelerine mani olan

8 Almanya'dan gelen Türk çocuklarının tahsili üzerine doktora çalışması yapan Y. Doç.Dr. Osman Sezgin'e bu ma'lûmât için teşekkür ederiz.

9 Tahsin Banguoğlu, *Kendimize geleceğiz*, İstanbul 1984, s. 43-44, 111.

engeli kaldırıp bunu kanunla teminat altına almak, ve ihtiyac nisbetinde olmamakla berâber geçmişe nazaran bir hayli Kur'an Kursu ve İmam-hatip Lisesini açmakla; hattâ, ilk, orta ve liselerde mecbûren din kültürü ve ahlâk derslerini okutturmakla, Devlet bugünkü şartlar altında mümkün olanı yapmış olmaktadır.

THE RELATIONS BETWEEN STATE AND RELIGION IN TURKEY TODAY

By Prof. Dr. Hulûsi Yavuz

Relations between state and religion in Turkey today are much better than before if one compares them with ones some fifty years ago. But if you compare them with those in Europe and the USA, then they remain to be improved, because as far as I know the states of these countries are more sympathetic towards religion and religious education than modern Turkey is.

The new Turkish Constitution of 1982, however, guarantees religious freedom and makes it compulsory to take religious lessons in primary and secondary schools (Art. 24). The Constitution also emphasizes that the Turkish State is secular (Art. 2).

But what does secular mean? The Constitution does not give any answer to this very important question. This silence of the Constitution on the point, brought about for the Turkish authorities or statesmen to make various interpretations as well as different and even contradictory definitions of secularism. For the last seventy years it was almost interpreted, from time to time, as irreligion or atheism by some statesmen, intellectuals and bureaucrats. But their unfounded definition and interpretation of secularism did not prevent the State since the 1950 democratic revolution of Turkish people in , to back or open the religious schools and faculties like the Kur'an teaching courses, the Imam Hatib Lices and the Faculty of Theologies as this one in which we gathered together.

As far as religious life and freedom are concerned, one of the most important improvements since the Article of 1982 Constitution about the compulsory religious lessons at schools implemented, is the amendments of the Articles 175 and 176 of the Turkish Penal Law, on 26 May 1987. Thus, if anyone breaks law, concerning religious affairs and services of any religion in the country, he should be subjected to six months of imprisonment. Furthermore, if one uses bad language for God, or insult any religion and its values or any Holy Book, then he will have to be subjected to one year of imprisonment (Art. 175).

The second important step taken by the state recently, is the Law of 3670, dated 23 October 1990. The law gives rights to those girls who are with scarf and long dress as required by Islam, to study at universities. Before the law came into effect they had not been allowed to attend the lectures, and even they had been punished by most of the university authorities.

Last but not the least, the notorious Article 163 of the Penal law was abolished a few month ago, by the Art. 23 of the Law 3713, dated 12 April 1991. The Article 163, used to ban any attempt to put the state on religious bases concerning state's politics, economics, law and order. Due to that Article, a number of Muslims in this country had to put up with unbelievable hardships from imprisonments to exile. Now it has gone. Therefore, the abrogation of the Art. 163, is one of the most happy and important developments about the relations between state and religion here, in Turkey.